

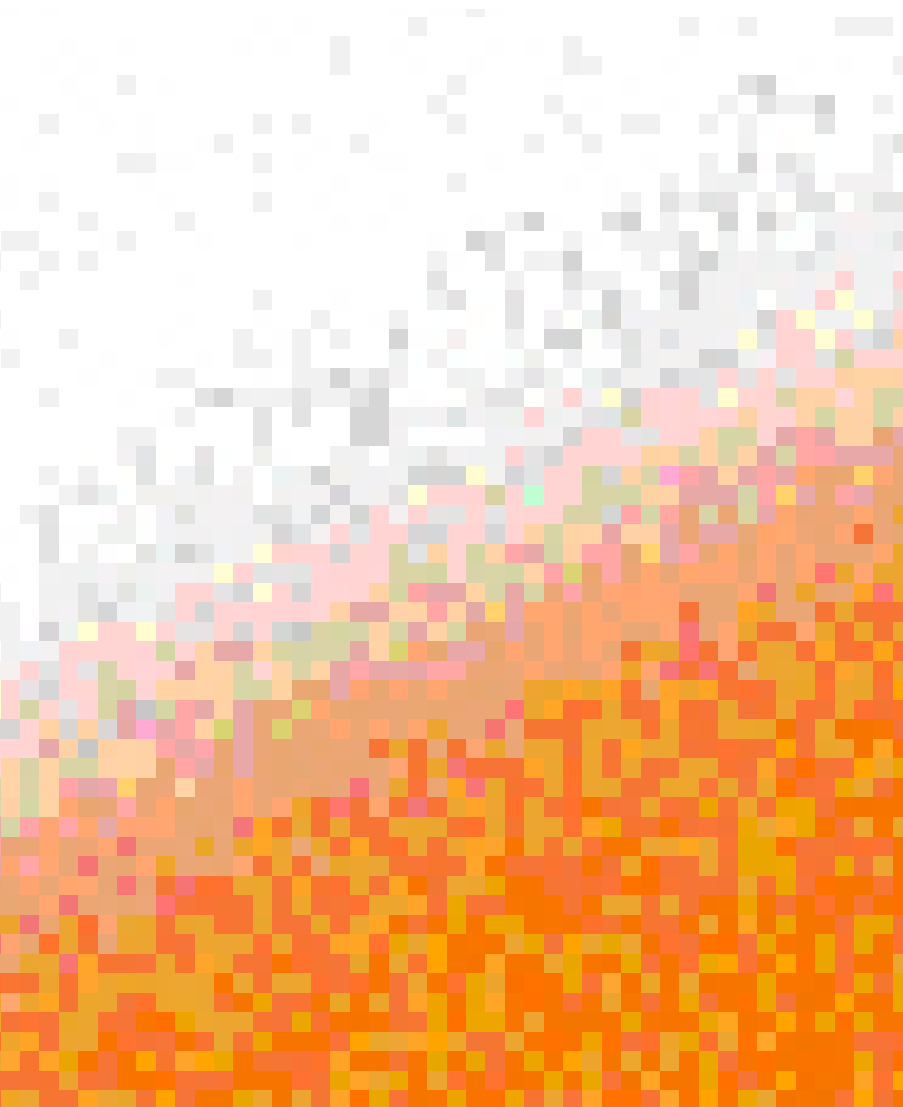
DEMOKRATIYA

məqalələri

10

*İnsanların bilmək hüququ:
Dövlət idarələrinin şəffaflığı*

Rodney A. Smolla

DEMOKRATIYA

məqalələri

«Dövlətə aid faktları gizlədən
güvrə həmin dövlətə məhul
sürükləyən güvrədir».

*ABŞ Nümayəndələr
Palatasının İnformasiya azadlığına
 dair komitə hesabatından.*

1976-cı il

İcraçı redaktor: Corc Klak / **Redaktor:** Melvin Urofski
Baş redaktor: Pol Malamud / **Bədii tərtibatçı:** Tadeuş Miksinski

«İnam» Plüralizm Mərkəzində tərcümə olunub. www.inamcfp.org
Tərcüməçi: Cahan Əliyeva / **Redaktor:** Vahid Qazi / **Korrektor:** Kəmalə Cəfərova

MÜƏLLİF HAQQINDA:

*Rodney A. Smolla Riçmond Hüquq Məktəbi Universitetinin hüquq
professorudur. R. Smolla Konstitusiyə qanunlarının ekspertizası
ilə məşğul olan alim, müəllif və hüquqşünasdır.*

Xalqın bilmək hüququ» ifadəsi siyasi və hüquqi şüar kimi tez-tez təkrar edilir. Bu sözlər adətən dövlət məlumatlarını əldə etməyə çalışan mətbuatın tələbi ilə assosiasiya olunur və ziddiyyətli materiallara aydınlıq gətirmək istəyən müxbirlərin istəyi ilə gündəmə gətirilir. «Bilmək hüququ» ifadəsi həmçinin azad mətbuat anlayışının xaricində tamamilə başqa, yəni bilavasitə vətəndaşların öz dövlətlərinin fəaliyyətindən xəbərdar olmaq istəyi ilə bağlı hüquqlarını ifadə edən mənə da kəsb edə bilər. İfadənin məhz bu mənası müasir dövrdə bizim hamımızı narahat edən bir məsələyə – dövlətin şəffaflığı məsələsinə yönəlmişdir.

Dövlət işlərini üzə çıxarmaq, şəffaflığı genişləndirmək olduqca çətin və mürəkkəb prosesdir və çox vaxt bir-biriylə rəqabətdə olan maraqların ehtiyatlı şəkildə tarazlaşdırılmasını tələb edir. Bir tərəfdən açıq dövlət xalq qarşısında cavabdehlik və demokratiklik dəyəridir; o, bəzən çox baha başa gələ bilər, yəni dövlətdaxili effektivlik və aşkarlıq naminə müəyyən hüquqi maraqları qurban verə və özəl həyatın toxunulmazlığı, milli təhlükəsizlik və qanunlara riayət olunmasına nəzarət kimi sosial dəyərləri təhlükə altına ala bilər. Əlbəttə ki, demokratik dövlətlər xeyli açıq və şəffaf olmalıdır. Lakin ən açıq dövlət belə müvafiq qaydada fəaliyyət göstərə bilməsi üçün müəyyən mənada gizlilik və ya məxfilik tədbirlərinə əl atmağa ehtiyac duyur.

Amerika Birləşmiş Ştatları rəqib maraqları tarazlaşdırmaq işində əsas diqqəti üç prinsipial məsələyə yönəltdi:

1) «insanların fəaliyyətlərinin» müəyyən maddi formalarda qeydə alındığı dövlət hesabatlarına və sənədlərinə yol tapılması;

2) dövlət məsələlərinin müzakirə və həll olunduğu yığıncaq və forumlar kimi məşvərətçi hökumət institutlarına yol tapılması;

3) dövlətin idarəçiliyində olan, ancaq qeyri-məşvərətçi dövlət fəaliyyəti recimini həyata keçirən həbsxana, xəstəxana, məktəb kimi yerlərə yol tapılması.

İnformasiya azadlığı: hesabatlara və sənədlərə yol tapılması

Birləşmiş Ştatlarda dövlət hesabatları və sənədlərinə qanuni şəkildə yol tapmaq hüquqi anlamında «informasiya azadlığı» praktikası nisbətən son nailiyyətlərdən sayılır, bu işə 1960-cı illərin əvvəllərindən başlanmışdır. 1967-ci ildə federal qanunların informasiyanın açılmasına şərait yaratmaqdan daha çox onun gizlədilməsinə üstünlük verməsiylə bağlı düşüncələrin artmasına cavab olaraq Birləşmiş Ştatların Konqresi İnformasiya Azadlığı Qanununu (FOIA) qəbul etdi. Həmin qanun rəsmi informasiyanın ictimaiyyətə açıq olmasına, ictimaiyyət tərəfindən ona nəzarət edilməsinə geniş imkan yaratdı. Bu, bir norma, standart qaydadır və Amerika məhkəmələri dəfələrlə bildirib ki, federal orqanlar İnformasiya Azadlığı Qanununa uyğun olaraq vətəndaşların məlumat əldə etmək tələblərinə cəld və vicdanla cavab verməlidirlər.

İnformasiya Azadlığı Qanunu məlumatın hansı hallarda açıqlanmamasını şərtləndirən 9 istisnayı müəyyənləşdirib. Qanunun icazə verdiyi bu 9 istisna aydın şəkildə hər hansı bir xüsusi materialın hansı hallarda gizli saxlanması və ya açıqlanmamasını dəqiqləşdirən konkret standartların müəyyən edilməsini nəzərdə tutur. Hər hansı bir dövlət orqanı bu istisnaların birinə əsaslanaraq materialı açıqlamaqdan boyun qaçırsa, bunda marağı olan vətəndaşlara bu işi təcili surətdə məhkəmə yolu ilə həll etmək imkanı verilir. Əgər məhkəmə müəyyən etsə ki, dövlət orqanı materialı açıqlamaqda qeyri-qanuniliyə yol verib, o zaman materialın açıqlanması barədə qərar çıxara və bu işə görə həmin dövlət orqanını cərimə yolu ilə cəzalandıra bilər.

İnformasiya Azadlığı Qanunu geniş məzmunla malikdir. O, uzun müddət ictimai rəydən lüzumsuz yerə gizlədilən rəsmi informasiyaların açıqlanmasına icazə verilməsini tələb edir və belə informasiyaları onların açıqlanmasına meyilli olmayan rəsmilərdən qorumaq üçün məhkəmə qaydasında həyata keçirilməsi mümkün olan ictimai hüquq yaratmağa çalışır. Qanundakı doqquz istisna bütün maraqları əhatə edən, tarazlaşdırıcı və qoruyan işlək bir formul təmin edir və eləcə də tamamilə məxfi saxlanılan yerləri vurğulayır. Onlar aşağıdakılardır:

1) milli müdafiə, yaxud xarici siyasətə dair milli təhlükəsizlik sirləri;

2) yalnız dövlət orqanının fəaliyyətinə və daxili işçi heyətinə aidiyyəti olan materiallar;

3) digər federal qanunlara əsasən açıqlanması istisna edilən xüsusi əhəmiyyətli materiallar;

4) xüsusi əhəmiyyət verilən, yaxud məxfi hesab olunan ticarət sirləri, kommersiya, yaxud maliyyə informasiyaları;

5) həmin idarə ilə məhkəmə mübahisəsində olan idarədən başqa heç bir tərəfə verilməsi qanunla mümkün olmayan idarələrarası və ya idarədaxili memorandum və məktublar;

6) açıqlanması özəl həyata qeyri-qanuni müdaxilə kimi dəyərləndirilə bilən personal və tibbi məlumatlar, yaxud buna bənzər digər məlumatlar;

7) hüquqi məcburiyyət məqsədləri üçün toplanmış məlumatlar; yalnız bu şərtlə ki, həmin məlumatların açıqlanması qanunun icraatı prosesinə həqiqətən əngəl törədə, hər hansı bir şəxsin ədalətli və qərəzsiz mühakimə olunmaq hüququnu poza, özəl həyatın toxunulmazlığına lüzumsuz müdaxiləyə, yaxud da məxfi mənbənin kimliyinin açılmasına səbəb ola bilər.

Cinayət işi istintaqının gedişində hüquq-mühafizə orqanlarının, yaxud milli təhlükəsizliklə əlaqədar kəşfiyyat araşdırması aparən dövlət orqanlarının topladığı məlumatlarla bağlı isə İnformasiya Azadlığı Qanunu məxfi mənbə tərəfindən təmin edilən və istintaq araşdırmaları və təqibinin texnika və prosedurlarını, yaxud istintaq araşdırmaları və təqibinin rəhbər prinsiplərini açar bilər (əgər bu cür açıqlanma qanunun pozulmasına və ya hər hansı bir fərdin həyatı və fiziki sağlamlığı üçün təhlükə yaranmasına səbəb ola bilərsə) məlumatların ictimaiyyətə açıqlanmasına icazə vermir.

8) bank və maliyyə institutlarının yoxlanılması və tənzimlənməsinə aid materiallar;

9) quyuların yeri göstərilmiş xəritələr də daxil olmaqla geoloji və geofiziki məlumatlar.

Bu istisnaların bəzisi bir-biriylə rəqabətdə olan böyük maraqların tarazlaşdırılmasını tələb edir, digərləri isə

quyuların yeri və bankların tənzimlənməsi kimi nisbətən spesifik və dar məsələlərlə bağlıdır. İnformasiya Azadlığı Qanunu çərçivəsində əsas müzakirə və mübahisənin üç prinsipial sahəsinə milli təhlükəsizlik və müdafiə məsələləri ilə bağlı istisnalar qanunun tələbi ilə bağlı və fərdin özəl həyatının toxunulmazlığının təmin edilməsi üçün nəzərdə tutulan istisnalar daxildir.

Açıq dövlət dəyərləri ilə özəl həyatın toxunulmazlığı dəyərləri arasındakı gərginlik xüsusilə nəzərəcarpandır. Müasir elektron məlumat bazaları intibahı şəraitində, demək olar ki, heç kim özü haqqındakı faktların çoxunu tam şəkildə gizli saxlaya bilmir. Vətəndaşlar haqqındakı bir çox məlumatlar qanun şəkildə istifadə olunmaq məqsədilə dövlət orqanlarının əlində toplanır və dövlətin nəzarətində olan məlumat bazalarında saxlanılır. Özəl məlumatların qorunması üçün hansısa məntiqi müdafiə mexanizmi olmalıdır, lakin etiraf etmək lazımdır ki, indiki dövrdə tam məxfiliyi təmin etmək qeyri-mümkündür. Bu halda məlumatların açıqlanmasını təmin edən qanunlar diqqətlə seçilməli və belə qanunlar fərdin özəl həyatının toxunulmazlığı üçün, heç olmasa, müəyyən səviyyədə müdafiə yaradılmasına yönəldilməlidir.

Federal İnformasiya Azadlığı Qanunundan əlavə, ştatların da fərqli informasiya azadlığı qanunları mövcuddur. Bütün Amerika ştatları ştat və yerli hökumətlər səviyyəsində rəsmi məlumatlara ictimai şəkildə yol tapmaq imkanı verən ştat qanunlarına malikdirlər. Bu qanunlar ştatdan-ştata fərqlənir. Onların əksəriyyəti müvafiq federal qanun modelinə çox yaxındır və əvvəlcə dövlət məlumatlarına geniş şəkildə yol tapılmasını təmin edir, sonra isə istisnalar şəhadlanır.

Informasiya Azadlığı Qanunu uzun illər yerli və ştat səviyyəsində qızğın müzakirə obyektinə olub. FOIA-dan (Federal İnformasiya Azadlığı Agentliyindən – red.) birbaşa məlumat almağın xərci məlumatı əldə etmək istəyən sifarişçinin öhdəsinə buraxılıb – sorğu sifarişçisi dəyişməz qiymətlər

cədvəlinə əsasən məlumatın axtarışı və axtarılan sənədin sürətinin çıxarılmasına görə müvafiq haqq ödəyir. «Daha açıq məlumatın» dəyəri agentliyin cari xərclər büdcəsi hesabına ödənilir. Heç şübhəsiz ki, məlumat azadlığı dövlət xərclərinin daha da artmasına səbəb olur, çünki məlumatları toplayan, qruplaşdırən, qoruyub saxlayan və dəqiqləşdirən dövlət məmurlarına əməkhaqqı ödənilməli, bu agentliyi İnformasiya Azadlığı Qanununun tələblərinə tam şəkildə cavab verə bilən inzibati mexanizm halına salmaq üçün müəyyən vəsait xərclənməlidir.

Amerikalılar bilirlər ki, informasiya azadlığını formal qanun şəklinə salmaq bir şey, dövlət rəsmilərinə açıq cəmiyyətin ruhuna tabe olmaq mədəniyyətini aşılamaq isə başqa şeydir. Elə etmək lazımdır ki, dövlət rəsmisi məlumat aşkarlığına nəinki mane olmasın, əksinə, bu prosesə yardımçı olsun. İnformasiya Azadlığı Qanunu qüvvəyə minəndən sonrakı bir neçə il ərzində əksər təşkilatlar bu qanuna mənfi münasibət bəsləyir, fürsət düşdükcə onun tələblərindən yayınmağa çalışırdılar. Lakin informasiya azadlığı anlayışına bu münasibət tədricən dəyişdi, vəzifəli şəxslərin yeni nəslə daha açıq olmağa çalışaraq dövlət məlumatlarına daha asan və geniş şəkildə yol tapılmasına həssas və hörmətlə yanaşır.

İnformasiya azadlığı mədəniyyətində ki bu inkişaf 1990-cı illərdə yeni kompüter texnologiyasının meydana gəlməsi ilə daha yüksək dərəcəyə çatmışdır. Dövlət məlumatlarına yol tapılması məsələsindən tamamilə asılı olmadan meydana çıxan İnternet elə bir «informasiya mədəniyyəti» formalaşdırdı ki, həmin mədəniyyət çərçivəsində dünyanın hər yerində bütün insanlar öz kompüterlərində, sadəcə, axtarış diyməsini basmaqla sürətli və ucuz şəkildə hər növ informasiya əldə etməyə başladılar. Bütün dünyada insanlar İnternet vasitəsilə informasiyaya yiyələnmənin faktiki olaraq ətrafdakı havanı udmaq qədər zəruri və asan bir şey olduğunu gördülər. Demokratik cəmiyyətlərdə insanlar təbii olaraq bu imkanın dövlət məlumatlarına da şamil edilməsinə meyl göstərdilər.

Dövlət məlumatlarının İnternet şəbəkəsində asanlıqla əldə edilə bilməsinin təmin olunması demokratik dövlətin əsas vəzifələrindən biri kimi qəbul olunmağa başladı. Beləliklə, vətəndaşlar artıq sadəcə informasiya azadlığı deyil, həm də kompüter şəbəkəsində informasiya azadlığı istəyirdilər. Bu istək 1996-cı ildə qəbul edilən Elektron İnformasiya Azadlığı adlı federal qanunda öz əksini tapdı. Həmin qanunda açıq şəkildə qeyd olunur ki, «dövlət məlumatları» anlayışına elektron formada saxlanılan məlumatlar da daxildir və federal orqanlardan öz məlumatlarına elektron vasitələrlə yol tapılmasına icazə vermələri tələb olunur.

İnternet məkanı inkişaf etdikcə və kütləvi mədəniyyətin bir hissəsinə çevrildikcə, özəl sektordakı biznes strukturları və digər təşkilatlar əhəmiyyətli məlumatlarla zəngin olan və onlayn vasitəsilə qarşılıqlı fəaliyyət imkanı yaradan İnternet səhifələri yaratdıqca dövlətlər elektron bazarında rəqabətə qoşulmaq və özlərini «İnternetin dostları» kimi aparmaq məcburiyyətində qalırlar. Milli və yerli səviyyədəki dövlət orqanları özlərinin elektron şəbəkəsindəki məlumat bazalarını zənginləşdirir və bununla da həmin məlumatları kom-

*Bütün dünyada insanlar
İnternet vasitəsilə
informasiyaya yiyələnmənin
faktiki olaraq ətrafdakı
havanı udmaq qədər zəruri
və asan bir şey olduğunu gör-
dülər. Demokratik
cəmiyyətlərdə insanlar təbii
olaraq bu imkanın dövlət
məlumatlarına da şamil edil-
məsinə meyl göstərdilər.*

püter və modem sahibi olan hər kəs üçün əlçatan edirlər.

Son nəticədə bu, İnformasiya Azadlığı Qanunundan yararlanmanın bəhə qıymətə başa gəlməsi problemini də həll edə bilər. Dövlət məlumatları çox zaman elektron formada olduğundan dövlət orqanları rəsmi məlumatların ictimaiyyət üçün açıq olmasının çox asan yolla, yalnızca təminat proqramı vasitəsilə təmin edilməsini anlamaq asandır; bu isə İnternetdən istifadə edən adi vətəndaşlar tərəfindən həmin məlumatların asanlıqla tapılmasını və dəqiqləşdirilməsini təmin edir.

hüququn məğzində cəmiyyətin demokratik həyatında ictimaiyyətin cinayət işləri ilə bağlı məhkəmə proseslərinə yol tapmasının həlledici rol oynadığının etiraf edilməsi durur. Ali Məhkəmənin sədri Burgerin əksəriyyətlə bağlı rəyində izah etdiyi kimi, «açıq məhkəmələrin ilkin tarixi (Amerikanın koloniya dövrü) davranış elmi alimlərindən xeyli əvvəl belə bir geniş yayılmış fikri qismən əks etdirir ki, ictimaiyyətin iştirakı ilə keçirilən məhkəmə prosesləri cəmiyyət üçün əhəmiyyətli terapevtik dəyərə malikdir.

lərinin açıq olmasının böyük əhəmiyyət daşıdığını müşahidə edib. Çünki Holmsun dediyi kimi, *«bu aşkarlıq ədalətin sağlamlığını təmin edir.. Mülki məhkəmə proseslərinin ictimaiyyətin gözü qarşısında keçirilməsi arzu olunandır. Ona görə yox ki, bir adamın digəri ilə mübahisəsi ictimai maraq kəsb edir, ona görə ki, ədaləti bərqərar edən kəs hər zaman ictimai məsuliyyət hissi altında qərar çıxarmağa məcbur olacaqdır və hər bir vətəndaş ictimai borcun necə yerinə yetirildiyini öz gözləri ilə görərək ondan əmin qalacaqdır».*

Müasir televiziya əsrində ictimaiyyətin məhkəmə proseslərini izləmək hüqu-

Hət-ta

Dövlətin məşvərət proseslərinə yol tapılması

Dövlətin aşkarlığı və şəffaflığı təkcə dövlət sənədləri və məlumatlarının deyil, həmçinin dövlət qərarlarının qəbul edilməsi proseslərinin də ictimaiyyətə açıq olmasını nəzərdə tutur. Birləşmiş Ştatlarda ictimaiyyətin məhkəmələrin və qanunverici orqanların iclaslarına yol tapmaq hüququna zəmanət verən möhkəm bir tarixi ənənə mövcuddur və bu ənənə qismən də Konstitusiyanın özü tərəfindən müdafiə edilir.

Bir müddət əvvəl bu ənənə xalq arasında «açıqlıq qanunları» («sunshine laws») kimi tanınan, icraçı və inzibati orqanların iclaslarına da ictimaiyyətin yol tapmasını təmin edən federal və ştat qanunları ilə daha da möhkəmləndirildi.

1980-ci ildə «Riçmond Qəzetlər Şirkəti» Virciniyaya qarşı» məhkəmə işi ilə əlaqədar çıxardığı qərarında Ali Məhkəmə bildirmişdi ki, Konstitusiyaya edilən 1-ci Əlavədə söz azadlığına verilən zəmanət insanların cinayət işləriylə bağlı mühakimə proseslərində iştirak etmək hüququnu da nəzərdə tutur. Bu

bu konsepsiyanın sözlə tərifini verən bu cür ekspertlər olmadan da insanlar xüsusilə də cinayət hüququ sistemindəki təcrübə və müşahidələrinə əsasən başa düşürlər ki, ədalətə nail olmaq üçün istifadə edilən vasitələr həm prosesin özünün, həm də onun nəticələrinin ictimaiyyət tərəfindən qəbul olunmasından doğan dəstəyə malik olmalıdır». Cinayət işləri ilə bağlı məhkəmə proseslərində iştirak hüququ bir çox Amerika məhkəmələri tərəfindən eyni dərəcədə mülki proseslərə də şamil edilmişdir. Əlbəttə ki, bu hüququn mülki məhkəmə proseslərinə də şamil edilməsinin həm tarixi, həm də əməli köklərə malik çox güclü və təhrikəddi səbəbləri var. 19-cu yüzillikdə Amerikanın tanınmış hakimlərindən olan Oliver Uendel Holms mülki məhkəmə proses-

qu praktik olaraq daha da genişlənilib. Amerikada televiziya kanallarının məhkəmə proseslərində çəkiliş aparmalarına icazə verilməsi halları, ümumiyyətlə, xeyli artıb. Hazırda ABŞ məhkəmələri televiziya kameralarının məhkəmə salonlarında çəkiliş aparması ilə bağlı heç bir konstitusion hüquq tanınmamışdır, ancaq bir çox məhkəmələr – istər yerli, istərsə də ştat məhkəmələri televiziya və radioların məhkəmə proseslərini lentə almalarına şərait yaradırlar. Faktiki olaraq Amerikanın «Court TV» kabel televiziyası məhkəmələrin gedişini saat-basaat, günbəgün əsas proqramlarının bir hissəsi kimi yayımlayır. Hazırda Birləşmiş Ştatlarda bu cür icazə növü federal məhkəmələrə nisbətən ştat məhkəmələrində daha geniş yayılıb.

ABŞ Ali Məhkəməsi öz iclaslarında televiziya kameralarının çəkilişinə və ya canlı radio verilişlərinə icazə vermir. Son dövrlərdə Ali Məhkəmə öz proseslərini audiolentə alır və həmin audiodayazını növbəti prosesin əvvəlində Dövlət Arxivi vasitəsilə yayırdı. Bu ənənəni 2000-ci ilin prezident seçkiləri ilə bağlı başlanan dramatik məhkəmə prosesi

zamanı bir az da genişləndirən Ali Məhkəmə ictimaiyyətin kütləvi marağını nəzərə alaraq məhkəmədə son qərar çıxarılandan dərhal sonra mətbuata bütün məhkəmə prosesinin audioyazısını tam şəkildə yayımlamağa icazə verdi. Bununla da amerikalılar məhkəmə başa çatandan bir neçə dəqiqə sonra 90 dəqiqəlik dinləmələrə qulaq asmaq imkanına malik oldular.

Mikrafon və kameraların iştirakına icazə verildiyi bütün məhkəmələrdə hakimlərə kamera və mikrafonların pozucu təsirlərini aradan qaldırmaq və onların məhkəmədə iştirakının ədalətli mühakiməyə mane olmamasını təmin etmək üçün lazımı qaydalar müəyyən etməkdə geniş səlahiyyət azadlığı verilib.

Amerikada qanunverici orqanlarda aparılan müzakirələrin açıq keçirilməsi uzun bir tarixi ənənəyə malikdir. Bu ənənəyə Konstitusiyada normal şəkildə zəmanət verilməsə də, bu məsələ qanunverici orqanların öz ixtiyarına buraxılıb. Buna baxmayaraq, həmin güclü ənənəyə görə, Amerika Konqresinin və ştatların qanunverici orqanlarının əksər iclas və müzakirə prosesləri ictimaiyyət üçün açıqdır. Yaxın zamanlardan başlayaraq isə qanunverici orqanlardakı müzakirələrin televiziya ekranlarına çıxarılması adi hala çevrilib. ABS-in «C-Span Networks» televiziya şəbəkəsi mütəmadi olaraq Konqresdəki, nadir hallarda isə ştatların qanunverici orqanlarındakı müzakirələri efirə verir.

İctimai məsələlərin idarə olunmasında federal, dövlət və yerli orqanların yığıncaqlarının qanunverici orqanlardakı müzakirələrdən daha böyük əhəmiyyət daşıması ilə bağlı yayılan rəylərə cavab olaraq federal və əksər ştat hökumətləri «açıqlıq qanunlarına» istinadən belə yığıncaqların ictimaiyyətə açıq olmasını təmin edən qanunlar qəbul etdilər. «Dövlətdə Açıqlıq Aktı» (Government in Sunshine Act) adı ilə tanınan federal qanun Konqres tərəfindən 1976-cı ildə qəbul olunub. Qanun federal qurumların yığıncaqlarının ictimaiyyətə açıq olmasını tələb edir.

Qanun «yığıncaq» məfhumunu işlərin görülməsi üçün «kvorumun təşkil

edilməsi», yəni dövlət orqanı tərəfindən hər hansı bir rəsmi aksiyanın həyata keçirilməsinə qərar vermək üçün tələb edilən minimum sayda hökumət rəsmisinin toplantısı kimi müəyyənləşdirir. Qanunda ciddi və aydın şəkildə tələb edilir ki, rəsmilər bu cür açıq toplantılardan savayı başqa heç bir formada «dövlət orqanının fəaliyyətini birgə müzakirə və idarə» edə bilməzlər və əlavə olunur ki, «dövlət orqanının hər bir toplantısının hər bir hissəsi ictimaiyyətin müşahidəsi üçün açıq olmalıdır».

Hamının güman etdiyi kimi, informasiya azadlığı ilə bağlı bütün bu qanunlarla əlaqədar müəyyən istisnalar da mövcuddur; bu istisnalar milli müdafiə və xarici siyasət, dövlət orqanlarının daxili fəaliyyət qaydaları, ticarət sirləri, məhkəmə təqibi araşdırmaları, maliyyə institutlarının tənzimlənməsi, özəl həyatın toxunulmazlığı ilə bağlı məhkəmə prosesləri və hər hansı şəxsin cinayətdə ittiham olunması, yaxud ona rəsmi şəkildə etimadsızlıq göstərilməsini nəzərdə tutan məlumatların açıqlanmasına şamil edilir.

*Birləşmiş Ştatların
hər yerində yerli kabel
televiziya sistemləri öz
verilişlərini tamamilə
şəhər və qraflıq hökumətləri
sessiyaları, məktəb və
ya zona şuralarının
yığıncaqları kimi
toplantılar da daxil
olmaqla, yerli hökumətlərin
müzakirələrinə həsr
edən bir və ya iki
kanal ayırdılar.*

Açıqlıq qanununun təməlinə «yığıncaq» konsepsiyası dayanır. Qanun bununla da dövlət orqanı daxilində cəmiyyətə təsir edən aktual qərarlar çıxaran kvorumun rəsmi müzakirələri ilə idarəçiliyin təbii və qaçılmaz tələbi kimi gerçəkləşdirilən ilkin və qeyri-rəsmi siyasət müzakirələri arasında fərq qoymağa çalışır. Açıqlıq aktındakı «yığıncaq» sözünün mənasını müəyyənləşdirərkən Konqres administrativ proseslərin bütövlükdə ictimaiyyətin gözü qarşısında aparılmalı bilinməyəcəyini qəbul etmişdir. Məsələləri aydınlaşdırmaq və müxtəlif baxışları ortaya çıxaran qeyri-rəsmi hazırlıq müzakirələri dövlət orqanının gündəlik işinin zəruri tərkib hissəsidir. Bu cür müzakirələri zəiflətmək rəsmilər arasındakı işgüzar səmimiyyətə zərbə vurur və cəmiyyətə əhəmiyyətli xeyir verməyə nail olmadan dövlətin fəaliyyətinə əngəl törədə bilər. Beləliklə, bu qanun kompromis variantı axtarır və yalnız dövlət orqanının üzvlərindən ibarət kvorum həmin orqanın rəsmi fəaliyyəti ilə bağlı aktual qərarlar çıxararkən işə düşür.

Bu qanuni mənzərə yenə də televiziya tərəfindən daha da gücləndirildi. Birləşmiş Ştatların hər yerində yerli kabel televiziya sistemləri öz verilişlərini tamamilə şəhər və qraflıq hökumətləri sessiyaları, məktəb və ya zona şuralarının yığıncaqları kimi toplantılar da daxil olmaqla, yerli hökumətlərin müzakirələrinə həsr edən bir və ya iki kanal ayırdılar.

Qapalı yerlərə giriş hüququ

Azad cəmiyyətdə dövlət nəzarətində olan həbsxana və məktəb kimi ictimai yerlərə, media nümayəndələri də daxil olmaqla, vətəndaşların qanuni giriş hüququ hansı səviyyədə olmalıdır?

Dövlətin sahib olduğu yerlərə giriş məsələsinə cavab olaraq sadəcə bunu demək olar ki, vətəndaşların dövlətin ixtiyarında olan yerləyə giriş icazəsi ümumiyyətlə yoxdur, çünki bu yerlər, hər şeydən əvvəl, dövlətin əmlakıdır və oraya kimin girib-girə bilməməsini müəyyən etmək onun öz səlahiyyətində

olmalıdır.

Ancaq Amerika hüququnda bu fikir rədd edilmiş və «ictimai müzakirə qanunu» adı altında Konstitusiyaya edilən 1-ci Əlavənin prinsipləri ilə əvəzlənmişdir. Parklar, iri ictimai meydanlar, küçələr və səkilər kimi müəyyən yerlər dövlət əmlakının insanlara etibar edildiyi ənənəvi ictimai müzakirə yerləri hesab olunur; yəni bu yerlər ictimai əsəyiş pozulmadıqca insanların öz fikirlərini dinc şəkildə ifadə etmək və nümayiş keçirmək üçün toplaşdıqları yerlərdir.

Amerika məhkəmələri hətta park və meydanlardan əlavə ictimai auditoriyalar, görüş otaqları, böyük binaların dəhlizləri kimi digər yerlərin də hər bir şəxsin danışmaq və başqasını dinləmək hüququ olduğu ictimai müzakirə yerlərinə çevrilə biləcəyini qəbul edir.

Lakin dövlət idarələrinin çoxu özünüifadə üçün «açıq yerlər» deyil, onlar əsasən dövlətin gündəlik fəaliyyətinin həyata keçirildiyi işlək institutlardır. Mən burada məhkəmələr, yaxud inzibati orqanların iclasları kimi rəsmi proseslərə yol tapmaq hüququnun subyektivi olan məşvərət və ya qərarçıxarma ilə bağlı dövlət işlərindən danışmıram, dövlət məktəbləri, xəstəxanaları və ya həbsxanaları tərəfindən təmin edilən qeyri-məşvərətçi dövlət funksiyalarını nəzərdə tuturam. Bu cür yerlər ənənəvi olaraq «açıq müzakirə» yerləri hesab olunmur. Ənənəyə görə, vətəndaşların bu tipli müəssisələrə qanuni giriş hüququ tanınmayıb və həmin binalara giriş icazəsi orada çalışan şəxslərlə məhdudlaşdırıla bilər. Məsələn, məktəblərə tələbələr, inzibati işçilər, müəllim və valideynlərdən başqa hamının girişi yasaq oluna bilər; xəstəxanalarda isə tibbi heyət, xəstələr və onları ziyarətə gələnlərdən başqa heç kimin ora girişinə isazə verilməyə bilər; eyni qayda ilə həbsxanalara giriş mütəhəmmilər, həbsxananın rəsmi işçiləri və hüquqşünaslardan başqa digərləri üçün qadağan edilə bilər.

Ancaq bütün bu adı çəkilən və təsəvvürə gətirilə biləcək bir çox digər institutların onlarda baş verənləri müşahidə və çox güman ki, tənqid etmək məqsədilə giriş icazəsi istəyən vətəndaşların və mətbuat nümayəndələrinin təzyiqləriylə üzləşməsi də mümkündür.

İctimaiyyət və ya mətbuat nümayəndələri ehtimal edilən qəddar davranış üsulları, korruptsiya, dözülməz şərait, yaxud bu cür yerlərdə baş verə biləcəyi ağla gələn digər hallar barədə məlumat almaq arzusuna düşə bilərlər.

Bu idarə və müəssisələr ictimai pul hesabına maliyyələşdirildiyindən əsas argument bundan ibarətdir ki, ictimaiyyətin həmin yerlərdə nələr baş verdiyini bilmək hüququ var. Amma, ən azı, indiki dövrdə Amerika məhkəmələri adı çəkilən yerlərə ictimai girişlə bağlı heç bir konstitusion hüququ qəbul etmək arzusunda deyil. Bəzi məhkəmələrin qəbul etməyə hazır olduğu yeganə prinsip ayrı-seçkiliyə yol verməmək prinsipidir. Madam həmin institutlar ictimaiyyətə bəzi giriş hüququ verirlər – məsələn, həbsxanalara ictimai ziyarətlər kimi – onda onlar, sadəcə, müşahidə və yaxud tənqidi məlumat toplamaq məqsədilə oraya girmək istəyən vətəndaşlara və mətbuat nümayəndələrinə qarşı ayrı-seçkilik edə bilməzlər.

Aşkarlığın dəyəri

Dünya tarixinin bütün dövrlərində bütün dövlətlər ölkəni hər zaman, ən azı, qismən məxfi şəkildə idarə etməyə meylli olublar. Bu, həm insana, həm də dövlətə məxsus təbii instinktdir. Aşkarlığı ciddi şəkildə dəyər kimi qəbul etmək istəyən cəmiyyət dövlətin nəzarət, senzura və məxfiliyə irsən meylli xüsusiyyətlərinin qarşısını almaq üçün aşkarlığa doğru meyllənən, özü də ilk baxışda görünüyündən daha çox meyllənən düşünülmüş qaydalar mexanizmi yaratmalıdır.

Müasir dövrdə biz kommunikasiya vasitələrinin ağlagəlməz inkişafı, çap mətbuatı sahəsindəki texniki inqilab, bizim informasiya toplamaq, təşkil və mübadilə etmək üsullarımızı dəyişdirən texniki inkişaf ilə üz-üzə qalmışıq. Aşkarlıq mədəniyyətini formalaşdırmağa çalışan ölkə insanın vicdan və özünüifadə hüququnu onun bütün rəngarəngliyi ilə himayə edəcək, söz, mətbuat, din, azad toplaşmaq və dinc etiraz aksiyaları keçirmək azadlıqlarını əhəmiyyətli müdafiə ilə təmin edəcəkdir. Bu azadlıqlar təkcə siyasi müzakirələrə deyil, eyni zamanda insan təfəkkürünü

